

JAKOUBEK, M. 2008. *Cikáni a etnicita*. Praha: Triton.

Mgr. Petr VAŠÁT

Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU, Plzeň, e-mail:

petr.vasat@seznam.cz

S hrůzou jsem otvíral knihu známého plzeňského antropologa Marka Jakoubka, která vyšla v nedávné době ve vydavatelství Triton, s tím, že bych na ni rád napsal recenzi. Proč s hrůzou? Protože jsem si uvědomoval, že budu muset již po x-té číst sofistikovanou argumentaci, snažící se nabourat zažitá terminologická a jiné stereotypy česko-slovenských vod a že ani její značná sofistikovanost jí bohužel v kontextu převládajícího „režimu pravdy“ nebude opět nic platná. S překvapením jsem pak ale zjistil, že se jedná o knihu plnou studií zaměřených na etnicitu, jejichž autoři patří mezi přední světové ciganologické badatele, čímž mi přeci jen svitla jistá naděje, protože právě skrze komparaci se zahraniční literaturou český a slovenský čtenář spíše zařese různými osobními i skupinovými představami, které se jinak zdají být nezlomné, trvalé a přirozené.

Jak píše Jakoubek (2008:12): „protože jedním z hlavních cílů sborníku *Etnicita a Cikáni* je právě zapojit Českou republiku do kontextu celosvětové diskuse o dané problematice, resp. uvést celosvětový kontext ciganologických studií do našich vod, byla změna názvu nevyhnutelným důsledkem.“ Sborník je tvořen patnácti studiemi včetně úvodní Jakoubkovy *Od Cikánů k Romům a zase zpátky (Místo předmluvy)*, odkud je také předešlá citace. Tu jsem záměrně uvedl v celém jejím znění, protože vedle hlavního cíle sborníku nám sděluje cosi o změně názvu. Původní Jakoubkův záměr totiž byl, že sborník ponese název *Etnicita a Romové*, nicméně když s tímto názvem žádal o svolení k publikaci překladu statě Matta T. Sala, dostalo se mu mimo souhlasu rovněž dlouhého komentáře o (ne)možnostech aplikace pojmu *Romové (Roma)*, který ve světovém kontextu označuje pouze jednu z cikánských skupin, přičemž jako zastřešující termín se podle slov Matta T. Sala používá již 400 let pojem *Gypsies* (česky *Cikáni*). Současné užívání pojmu *Romové* ve východní Evropě je tak podle Matta T. Sala založeno spíše než na bázi vědecké, bohužel, na bázi politické. Autor se tedy „rozhodl“ s návazností na celosvětový kontext od „politicky korektního“, ovšem často etnograficky nesprávného termínu *Romové* upustit a nahradit ho „vědecktější“ pojmem *Cikáni*. Co se pak pojmu *etnicita* a s ním spojených významových konotací týče, nepředstavuje v žádné ze statí sborníku „předpokládanou“/„deklarovanou“ skutečnost, jak je tomu v mnohých (nejen) domácích statích, nýbrž „(badatelský) problém, resp. otázku“ (Jakoubek 2000:13), díky čemuž lze sborník zařadit bez okolků k post/Barthovské linii studia etnicity.

V první ze studií s názvem *Vyjednávání „Cikánství“*. *Situační strategie* se americká antropoložka a folkloristka Carol Silverman zabývá tím, jak „Cikáni rozvíjejí svou odlišnou etnickou identitu, zatímco vytvářejí dojem, že se asimilují.“ (Silverman 2008:25) Důležitým konceptem se přitom stává představa *hranic* mezi Cikány a ne-Cikány, které jsou Cikány situačně udržovány/překračovány. Spíše než o daný kulturní obsah, a tedy rozmanitost obecně jde totiž o praktikování hranice v závislosti na jejím *sociálním významu*, neboli o její vyjednávání s ohledem na kontext. To, co může být v jednom kontextu chápáno jako projev asimilace (např. ne-cikánské jméno cikánského chlapce), může být z jiné perspektivy rovněž vykládáno

jako situační strategie překročení hranic mezi Cikány a ne-Cikány. Stejně tak i to, co může působit jako jedna cikánská kultura, může být nahlíženo jako jeden *světonázor*, který má nicméně nespočet partikulárních kulturních projevů. Silverman (2008:44) shrnuje: „Definice etnicity, která sestává z výčtu určitých rysů či prvků, je v případě Cikánů zjevně nedostatečná.“

„Odborníci na Cikány se zpravidla zaměřovali na nalézání podobností a jen málokdy věnovali pozornost rozdílům.“ (Willems 2008:59) Tak jednoduše, a při tom dle mého soudu brilantně charakterizuje ve své stati *Smrtelná past etnicity: historie studia cikánů* stav cikanologických studií, panující ještě do relativně nedávné doby, Wim Willems. Za tuto situaci Willems více méně přisuzuje vinu německému historikovi Heinrichu Grellmannovi a jeho knize z roku 1783. Grellmann dal totiž zapomenout do této doby panujícím heterogenním představám o Cikánech, když „vzkřísil“ nebo lépe vytvořil představu jednotného cikánského etnika a společného původu všech Cikánů. Na základě analýzy jazyka a *synthesou* mnohdy naprosto odlišných přístupů vytvořil jednotnou cikánskou identitu, která se od té doby prezentuje jako evidentní etnický fakt. Willems také nastiňuje následný vývoj představy cikánského „etnika“, tzn. změnu kategorizace, která se udála v/od 19. stol., spočívající v nových etnicko-sociálních a etnicko-biologických korelacích o Cikánech. Zajímavým momentem pak pro mne byla Willemsova výtka směřovaná k antropologické obci, když poznamenává, že sociální a kulturní antropologie „výrazně postrádala“ zájem o ciganologická studia a poznamenává, že první relevantní antropologický výzkum byl proveden až dlouho po druhé světové válce.

Naopak o kvalitě výzkumu nelze pochybovat v případě původem španělské antropoložky Palomy Gay y Blasco, jejíž stať „*Neznáme svůj původ*“: *jak Cikáni z Jarany zacházejí s minulostí* v knize následuje. Autorka se zaměřuje na to, jakým způsobem Cikáni z madridské čtvrti Jarana konceptualizují svou minulost a jak je vlastně možná přítomnost „zarputilého trvání Gitanos uprostřed agresivní necikánské společnosti.“ (Gay y Blasco 2008:76) V rámci svého textu pak podrobně rozpracovává tři vzájemně komplementární témata: 1) představu „dřívějšího života“ (*la vida de antes*) předávanou mezi Cikány, 2) „způsob zacházení s mrtvými a smuteční zvyky“ a 3) „personalizované vzpomínky jednotlivých žen a mužů“. Dochází k závěru, že Gitanos zacházejí s minulostí způsobem, jímž dokáží určité události či období schovat před veřejností. Tyto „strukturální opory“, jak o nich Gay y Blasco hovoří, pak zajišťují přežití stávajícího cikánského „pomyslného společenství“.

Příspěvek, který mě v Jakoubkově výběru obzvláště potěšil, je stať od Judith Okely *Některé politické důsledky teorií o cikánské etnicitě: role intelektuála*. V českém prostředí se nejedná o text neznámý, byl totiž již jednou publikován ve sborníku *Otázky sociální inkluze romské komunity*. Na začátku své stati Okely představuje šest vzájemně se překrývajících modů, kterými „intelektuál“ může v současném světě ovlivňovat svými badatelskými idejemi. Jedná se o: 1) osoby anonymní a s obecným vlivem; v takovém případě se obecným, neosobním způsobem ideje autora (a ve značně obměněné podobě) rozšiřují volně do společnosti; 2) konkrétní osoba v rámci akademické specializace, tedy vliv konkrétního autora v rámci akademické obce; 3) konkrétní osoba a její neúmyslný vliv, tzn. situace, kdy konkrétní autor a jeho ideje jsou exponovány v někdy zcela zkráceném kontextu; 4) poradce v *policy-making*, tzn. kategorie postihující situaci, kdy se intelektuál podílí na vytváření politických strategií; 5) aktivista a 6) intelektuál jako insider nebo outsider skupiny, tj. situace, kdy si např. nějaký jednotlivec nárokuje členství v etnické skupině. Ve zbývajících částech své studie pak rozebírá různá témata týkající se cikánské

etnicity a nastiňuje ji ve vztahu k právě načrtnutým kategoriím intelektuálního vlivu. Za všechny uvedme alespoň případ britského aktivisty Grattona Puxona z přelomu 60./70. let, který představuje příklad nečlena nárokujícího si členství v cikánské skupině. Jak Okely poznamenává, Puxon pocházel ze středostavovské rodiny a byl absolventem soukromé školy. Žádný z Cikánů, se kterými se Okely znala, ho navzdory jeho úsilí nepovažoval za Cikána a vždy to byl pro všechny „pouze“ *gorgio* (ne-Cikán).

Po textu Judith Okeley následuje neméně zajímavá stať Wenera Cohna nazvaná *Mýtus cikánského národnostního hnutí*. Studie reaguje na tvrzení pronesená Ianem Hancockem, přičemž se snaží – slovy Cohna – „vznést trochu světla do dvou základních otázek: 1) Spočívá nejlepší porozumění Cikánům v jejich konceptualizaci coby další moderní „etnické“ skupiny s národnostními aspiracemi, které takové skupině přísluší, anebo máme Cikány chápat spíše jako příklad v podstatě *sui generis* s charakteristickým skupinovým svérázem, který je vlastní jen a pouze jim samotným? 2) Jakým způsobem lze rozpoznat fakta od omylů mezi konkurujícími si tvrzeními v rozsáhlé literatuře o Cikánech?“ (2008:134-135) Zmíněné otázky jakoby odrážely současnou debatu, jejímž je mimo jiné Jakoubkův sborník také plodem. Musím přiznat svůj údiv nad faktem, že i přesto, že je Cohnova stať šestnáct let stará, reflektuje ty stejné otázky a odpovědi, které se nyní – jakoby nově – snažíme v tuzemských vodách znovu promýšlet. V této souvislosti Cohn nahlíží mýtus o „cikánském národním hnutí“ (v originální terminologii *nationalism*) jako „poslední fikci“, která je o Cikánech rozšiřována (str. 139). Podle Cohna se v oblasti bádání o Cikánech setkáváme se značnou neinformovaností a neznalostí, které jsou re/produkovány zejména třemi kategoriemi „vypravěčů mýtů“: 1) Chvástaly, 2) Pisálky a 3) Pomahači (podle Cohna ze všech tří kategorií čerpá zmíněný Hancock, vůči němuž se Cohn ohrazuje/vymezuje). Svou stať shrnuje mimo jiné tvrzením: „Tu a tam se lze setkat s případy paktu několika Pomahačů, Pisálků a prodejného Cikána či dvou, kteří společně se suitou zvědavých diváků vymýšlejí a konstruují organizace existující jen na papíře, a vytvářejí tak dojem 'cikánského národnostního hnutí'. Nevěřím, že by měl fenomén 'cikánského národnostního hnutí' v Evropě jinou podstatu než právě tuto.“ (Cohn 2008:140-141). Opět nezbyvá než tiše souhlasit s tím, co je v případě Cohna mířeno vůči Světovému romskému kongresu, a současně se tak zamyslet nad smyslem některých organizací, výborů apod. v České republice.

Vyjma netradičního úvodu, ze kterého jsem citoval již v jednom z předcházejících odstavců, přispěl Jakoubek do sborníku také statí *Rivalita identit: cigán versus romský národ*. Ačkoli je text svého druhu kompilací textů již publikovaných, nelze ho v žádném případě označit za slabý či nemající patřičnou razanci. Opak je pravdou. Jakoubek v textu načrtává odvážný boj Antonína Ferka za svou občanskou identitu. Ten před několika lety vystoupil s prohlášením, že ačkoli je Cigán, netouží po konstrukci „romského národa“, nýbrž po řádné demokratické společnosti fungující podle občanského principu. Není překvapující, že se poté stal terčem slovních útoků ze strany romských aktivistů, kteří ho anektovali výrazy typu „Poturčenec horší Turka“ apod. Vyjádřeno slovy Jakoubka (2008:152): „co se týče sociální participace je A. Ferko dokonce mnohem adekvátnějším reprezentantem těch, které deklaruje reprezentovat Ivan Veselý, bydlící ve zbohatlické vile.“ A ačkoli romští aktivisté ve své rétorice proklamují svobodné rozhodnutí občana, na rozhodnutí A. Ferka nahlíží jako na nelegitimní a neuvědomělé. Další argumentaci Jakoubek odvíjí od konceptů etnické indiference a multikulturalismu. Zdůrazňuje, že Romové/Cikáni (ve smyslu nositelů odpovídající kultury/kultur) se primárně nediferencují na základě etnického principu, ale principu příbuzenského. Pro

konstrukci jejich identity není proto konstitutivním prvkem sounáležitost s etnickou skupinou, ale příslušnost k příbuzenské skupině. Co se týče multikulturní perspektivy, Jakoubek staví na dekonstrukci, kterou předložil Tomáš Hirt a další a jež exponuje esencialistické a reifikující tendence konceptu multikulturalismu a odkrývá jeho základy vlastní rovněž doktríně nacionalismu.

Poměrně překvapivá byla četba stati Istvána Pogányho nazvaná *Přijímání ustavující se národní identity: Romové střední a východní Evropy*. István Pogány je profesorem práva na *University of Warwick*, vnesl proto do představované problematiky ve vztahu k ostatním statím poměrně netradiční úhel pohledu. Pogány začíná krátkým vhledem do socio-historického klimatu východní Evropy. Uvádí, že Romové byli často v historických naracích východní Evropy vynecháváni. Dále zdůrazňuje, že neexistuje „žádný záznam o vývoji specifického cikánského národnostního sebeuvědomění, ať již v Maďarsku nebo kdekoli jinde ve východní Evropě.“ (Pogány 2008:170) Pogány na jedné straně uvádí, že jednotlivé cikánské skupiny se liší jedna od druhé, přičemž je mezi nimi patrné napětí a konflikty. Druhým dechem nicméně dodává, že: „Koncept romského ‘národa’ je také užitečným prostředkem, který podporuje soudržnost mezi současnými roztržštěnými romskými komunitami, a také dodává větší hrdost a sebeúctu Romům obecně.“ (Pogány 2008:177) V této souvislosti pak podává výčet evropských právních dokumentů, které se pozitivně vymezují k „romské otázce“. Mezi jinými lze např. zmínit Rámcovou úmluvu Rady Evropy o ochraně národnostních menšin, která vstoupila v platnost roku 1998 a jejíž třetí monitorovací zpráva se v současné době zpracovává. Ačkoli Pogány přiznává určitou pozitivní hodnotu romskému národnostnímu hnutí, zároveň dodává, že „Proces skutečného a smysluplného přijetí Romů, na rozdíl od jejich pouhého formálního uznání jako minority, sotva právě začal.“ (Pogány 2008:185)

Následující text ani jeho autor není opět českému čtenáři neznámý. Jakoubek zahrnul do svého výběru stať Martina Kovatse, která byla již publikována ve sborníku *Romové: kulturologické etudy (etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace)*, editovaném Markem Jakoubkem a Tomášem Hirtem v roce 2004. Martin Kovats podává ostrou kritiku romského nacionalismu a etnické optiky obecně. Podle Kovatse (2008:87) totiž Romové nepotřebují jakési vedení shora, nýbrž „zdola vedenou kampaň za rovnost se svými spoluobčany“, protože cílená propagace distinkcí mezi Romy a ne-Romy „těží z tradičních předsudků a nízkých očekávání“. Enormní nárůst počtu romských organizací za poslední dobu není pak známkou vzrůstajícího vlivu Romů samotných a jejich vyšší míry uvědomění a sounáležitosti, ale je odrazem (pouhé) lepší dostupnosti zdrojů poskytovaných jednotlivými státy. Kovats (2008:193) parafrázující Ernsta Gellnera uvádí, že „romský nacionalismus není produktem ustanovení romské politické základny, ale že mu předchází“, neboli „romský nacionalismus nepředstavuje emancipaci utlačovaných lidí, v tradici antikoloniálních zápasů, ale podporu autoritářské nacionalistické tradice, v níž je politická komunita vytvářena manipulací bezbrannými lidmi, a to v zájmu zajištění prospěchu nezodpovědné elity“. (2008:195)

Již jednou zmíněný Matt T. Salo, na jehož popud došlo k přejmenování knihy, je autorem dvou následujících studií: *Aktualizace stati o etnicitě Cikánů a Travelerů z roku 1979* a *Cikánská etnicita: důsledky nativních kategorií a vztahů pro etnickou klasifikaci*. Jak napovídá první zmíněný název – jde o „aktualizaci“ druhého staršího textu, k jejímuž sepsání došlo čistě při příležitosti českého překladu a jeho publikace v této knize. Jak Salo (2008:207) píše o původní stati: „Cílem této studie je analýza široké palety etnických identit užívaných třemi severoamerickými cikánskými skupinami: Romy (*Rom*), Romničely (*Romničel*) a Ludary (*Ludar*).“ Salo se zabývá

vztahy mezi jednotlivými skupinami, názvy, kterými se označují, přičemž načrtává obraz, jenž je na míle vzdálený představě jednotného cikánského etnika. V samotném závěru své analýzy autor načrtává soubor pěti hodnot, které „v poli ideálu“ sdílí všechny zkoumané skupiny. Jak ale nicméně dodává: „Každá jednotlivá skupina se chápe jako zvláštní lid, oddělený od gažů a oddělený také od ostatních daných skupin.“ (Salo 2008:237) Ve své „aktualizaci“ pak poskytuje hlubší historický vhled a zároveň zasazuje do kontextu cikánských studií „domácí“ americké *Travelery* či *Roaders*.

Velice pozoruhodnou statí je dále příspěvek polského etnologa Andrzeje Mirgy nazvaný *Kategorie „Romanipen“ a etnické hranice Cikánů*. Mirga se ve své stati zabývá způsobem konceptualizace kategorie *romanipen*, tj. zjednodušeně „romské identity“ neboli „způsobem, jakým o sobě Romové přemýšlejí a vypořádávají se se svou izolovaností a odlišností“ (Mirga 2008:245). Vycházejí pak z Barthových premis může být podle Mirgy *romanipen* analyticky děleno na: 1) význam deskriptivní, tzn. sdílená a realizovaná etnická identita, 2) význam hodnotící, tzn. synonymum samotné etnické kategorie „Rom“. Podle celé řady autorů (Okely, T. Salo a další) se ve vztahu k *romanipen* těší zvláštní důležitosti koncept rituální čistoty a cti, určující specifický soubor „pravidel“ nazývaný *mageripen*. Koncept čistoty je nicméně opředen mnoha rozdílnými empirickými i teoretickými údaji, a tak, jak uvádí Mirga (2008:251), „Připsat kategorii marimé (znečištění) roli prvku, resp. mechanismu vymezujícího hranici mezi Gaži a Romy, tudíž není možné.“ Podle Mirky (2008:253): „1) v kategorizaci etnických hranic existují dost značné rozdíly v závislosti na autorovi a zkoumané romské etnické skupině, 2) v kategorizaci etnických hranic existují dost značné rozdíly v závislosti na autorovi i v případech, kdy různí autoři píšou o stejné cikánské skupině, např. o skupině Kalderarů či Bergitka Roma.“ Na samotný závěr proto klade do vztahu s *romanipen* koncept *manušipen* (tzn. být skutečným člověkem) namísto dříve představeného *mageripen* a zmiňuje jeho selektivní užívání v rámci skupiny Bergitka Roma. Ačkoliv svou statí chápe pouze jako „příspěvek do diskuse“, vyslovuje sice řečnickou, nicméně o to více stimulující otázku: „Do jaké míry a pro jaké cikánské skupiny představuje koncept znečištění ´úhelny kámen jejich ideologie´ (termín M. Salo/S. Salo) v otázce definice skupinové identity a při vymezování etnické hranice s Gaži.“ (Mirga 2008:256)

„Vytvářejí stanový tábor, který nikdo nevidí.“ (Williams 2008:302) Tak zní poslední věta textu Patricka Williamse, nesoucí název *Neviditelnost pařížských Kalderašů: vybrané aspekty ekonomických aktivit a sídelních vzorců kalderašských Romů z pařížských předměstí*. Zmíněná poslední věta metaforicky odkrývá strategie manipulace s etnickou mincí, jejíž plochy tvoří specifický sídelní vzorec na jedné straně a specifické ekonomické aktivity na straně druhé. Podle Williamse (2008:297) totiž: „V každé době a na každém místě jde o dosažení souladu mezi tím, co necikánské společnosti nabízejí či vnucují, a kompetencemi, jež Romové využívají.“ Kalderaši v minulosti na rozdíl od ostatních cikánských skupin upřednostňovali vždy plátěné stany. Ty byly vlivem různých vnitřních/vnějších determinantů nahrazeny domky v pařížském předměstí, tzv. *pavillonny* (což pro nižší střední třídu představuje sídelní ideál). Ačkoliv tvoří kalderašští Romové ve Williamsem zkoumané lokalitě *sensu stricto* komunitu, nejsou tak díky rozptýlení v rámci francouzské populace rozeznáváni. Ekonomické aktivity, mezi které patří cínování, chromování a různé formy řemeslnických oprav, jsou rovněž vykonávány bez etnické identifikace. Kalderaši jsou proto pro majoritní populaci neviditelní. Svou „etnickou“ identitu praktikují pouze v rámci komunity, řečeno Williamsovými slovy: „Autenticita Romů

nikdy nesahá za hranice komunity, kterou vytvářejí tady a teď, nemá časoprostorového trvání.“ (2008:300) V žádném případě nelze hovořit o integraci do francouzské společnosti, poněvadž tato integrace je ze strany Romů pouze předstíraná, přičemž současně na druhé straně: „Pokud jde o potvrzování etnické identity, všecikánské organizace, se kterými se dnes setkáváme, jsou v naprostém rozporu s tradiční situací v rámci cikánských skupin.“ (2008:301)

O významu publikace překladu stati, jež v Jakoubkově výběru po Williamsově následuje, se ve svém úvodu Jakoubek vyjadřuje slovy: „v českém prostředí do určité míry splácí danému konceptu jistý dluh.“ (Jakoubek 2008:24) Nelze jinak, než souhlasit. Text Beverly Nagel Lauwagie nazvaný *Etnické hranice v moderních státech: revize Romano Lavo-Lil* představuje zajímavé prolnutí ekologického modelu etnických hranic a modelu soutěživosti rozpracovaného v rámci populační ekologie. Lauwagie si klade dvě základní otázky: „1) Jaké adaptivní strategie využívají etnické skupiny v rámci kompetitivních situací? a 2) Jaké faktory ovlivňují úspěšnost těchto strategií?“ (str. 306) *Travelleři a Cikáni*, na které se Lauwagie primárně zaměřuje, jsou populace zařaditelné z pohledu ekologického kompetitivního modelu pod kategorií r-strategie, tzn. mezi populace, které maximalizují r-parametr (tj. podíl růstu populace). Představují takové populace, které „maximalizují svou schopnost 1) objevit nové zdroje příjmu, 2) rychle se seskupit, aby mohly využívat těchto zdrojů, 3) rychle se rozptýlit při hledání nových zdrojů, když jsou původní zdroje již vyčerpány“. (Lauwagie 2008:336) Ačkoliv se již po dlouhou dobu objevují romanticko-apokalyptické představy o zániku či asimilaci cikánských skupin, realita tomu neodpovídá a etnické hranice jsou nadále udržovány. K tomuto „úspěchu“ podle Lauwagie (2008:340) výrazně přispěly faktory jako: „kočovnictví a flexibilní organizace, stejně jako jejich všestrannost v zaměstnání a způsob využívání zdrojů“. Přestože dochází ke kulturní změně, o jejím vlivu na *existenci* etnických hranic pak podle Lauwagie rozhodně nelze hovořit.

Poslední Jakoubkem zařazenou statí je přehledová studie Sharon Bohn Gmelch *Skupiny, které nechtějí být začleněny: Cikáni a jiné řemeslnické, obchodnické a zábavu poskytující menšiny*. Její text je přehledem podle ní důležité literatury a výzkumů na dané téma. Gmelch se ve svém textu zabývá několika ve vztahu ke zkoumané populaci distinktivními sférami (tj. ekonomická organizace, sociální organizace, postavení žen, vztahy s outsidersy, asimilační politikou a jejich budoucností), přičemž v mnohých případech na jedné straně nabourává zažité stereotypy a na straně druhé artikuluje společné jmenovatele. Mylná je například podle ní představa společného atributu kočovnictví a naopak za společné bychom mohli považovat to, co irští Travelleři nazývají „chytráctví“, neboli určitá schopnost „vyzrát“ na někoho, kreativně si poradit v nové situaci apod. Tak či onak představují řemeslníci, obchodníci a poskytovatelé zábavy podle Gmelch (2008:373) „zdatné a vynalézavé skupiny, jejichž trvalí životaschopnost a úspěšné životní strategie kladou podnětné a klíčové otázky týkající se podstaty sociální 'deviace', odcizení a kulturního pluralismu.“

Jakoubkův výběr je pozoruhodný, v mnohých konceptuálních rámcích skutečně splácí onen dluh a označení „best of“ bezesporu plní svůj významový potenciál. Pokud bych se měl pokusit o rychlé exponování hlavních thesů, které mi utkvěly, pak je to především neznámá myšlenka, že Cikáni/Romové jako všezahrnující termín odkazující k homogenní populaci zkrátka neexistuje, resp. postrádá svůj denotát. Dále také, že představa jedné politické základny, která by reprezentovala tuto fiktivní skupinu a prosazovala by její „papírové“ uznání, je rovněž fiktivní, úzce zájmová a zbytečná.

Jsem zvědav, kam se bude dále ubírat debata, ze které mimo jiné také vychází tento sborník, protože – nutno podotknout – mnoho otázek je nasnadě. Jen co týče zde představované publikace mě jich napadá hned několik. Za všechny si položme například následující: pokud jsou Jakoubkovi nositelé romské kultury skutečně etnicky indiferentní, proč by si měl Antonín Ferko vybírat identitu? Jeho identita by byla nezproblematizovatelná, vycházející z konfigurace kultury by neumožňovala své zpochybnění. Ačkoliv se otázek nabízí spousta, odpovědí bývá bohužel málo. Jakoubkův sborník je v tomto ohledu férový, dle zásad přímé úměry navyšuje na obou stranách shodně.